

Отже, всебічне вивчення і аналіз злочинності передбачають її постійне вимірювання в масштабах усієї країни і в межах окремих регіонів. Ця робота має поточний і перспективний характер, що дає можливість відбити не лише минулий та існуючий стан злочинності, але й є передумовою для її прогнозування.

Список використаних джерел

1. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.
2. Кримінологія: підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : [підруч. для юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд] ; за ред. І. М. Даньшин. Х. : Право, 2003. 351 с.
4. Основні показники злочинності: вітчизняний та зарубіжний досвід. О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич. Вісник Верховного Суду України № 1 (137) 2012. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/1512eed764f6ba54c22580c900419036/\\$FILE/Visnyk_01_2012.pdf](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/1512eed764f6ba54c22580c900419036/$FILE/Visnyk_01_2012.pdf).

Чеханюк Леся Володимирівна,

науковий співробітник секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЖЕРТВА ЗЛОЧИНУ» ТА «ПОТЕРПІЛИЙ»

Анотація. У тезах розглядається співвідношення понять «жертва злочину» та «потерпілий». Наводяться аргументи щодо використання вказаних понять у кримінальній віктимології та кримінально-процесуальному праві.

Ключові слова: жертва злочину; потерпілий; кримінальна віктимологія.

Summary. The thesis considers the relationship between the concepts of «victim of crime» and «victim». Arguments on the use of these concepts in criminal victimology and criminal procedure law are given.

Keywords: victim of crime; victim; criminal victimology.

Ідея про місце жертви в генезисі злочинної поведінки не нова, вона зустрічається в численних літературних джерелах починаючи з найдавніших часів. Адже давно було помічено, що одні люди більш схильні до самогубств, нещасних випадків, інші – притягують до себе крадіїв, грабіжників або зазнають фізичного насильства. Також було встановлено, що каталізатором потенційної небезпеки можуть

виступати різноманітні чинники: вік (неповнолітні, особи похилого віку), стан здоров'я (особи з фізичними та розумовими вадами, інваліди), професія (працівники ОВС, охоронці, інкасатори, підприємці, журналісти) тощо. При цьому серед усієї різноманітності жертв першочергова увага завжди приділялась захисту від злочинних посягань тих категорій громадян, які не завжди можуть самостійно протистояти злочинцям, належно захистити свої права та законні інтереси. Саме до таких осіб необхідно відносити неповнолітніх, осіб похилого віку, осіб з обмеженими можливостями, жінок та інші категорії, які через низку особистих характеристик потребують посиленого захисту та віктимологічно-профілактичного впливу.

Безпосереднє вивчення жертви злочину та всіх пов'язаних із нею теоретичних і практичних питань є предметом віктимології. Сам термін «віктимологія» походить від латинського слова «victima» – жертва та грецького «logos» – слово, вчення і дослівно означає «докладно про жертву» чи «вчення про жертву» [1 с. 8].

Нині віктимологія є одним із найбільш малодосліджених і, водночас, найбільш актуальним напрямом у теорії та практиці боротьби зі злочинністю. Віктимологія, на думку О.М. Джужи, є комплексною міждисциплінарною галуззю науки [2 с. 134], адже проблема жертви злочину розглядається в ній з позицій кримінального права, кримінального процесу, кримінології, кримінально-виконавчого права, криміналістики, судової медицини тощо.

Основним, центральним поняттям віктимології є поняття «жертви злочину». Варто зауважити, що серед науковців відсутня однаковість із приводу його трактування, що обумовлено відразу декількома причинами. З одного боку, й досі залишається нез'ясованим в повній мірі етимологічне походження слова «жертва». Однак, більшість фахівців-мовознавців вважають, що воно походить від латинського «victima» (жертва) та має первісно-ритуальний характер. Дійсно, первісні племена, народності та народи на ранній стадії свого розвитку піддобрювали богів, обдаровували їх людськими, тваринними та іншими матеріальними благами, іменуючи їх жертвами [3 с. 18].

З іншого боку, існування різноманітних підходів до трактування дефініції «жертви» обумовлюється як внутрішньою суперечливістю самого поняття, так і тим змістом, що в нього вкладається. Так, наприклад, В.І. Полубинський під «жертвою» розуміє людину, яка зазнала фізичної, моральної чи майнової шкоди в результаті: а) дії інших осіб; б) власної поведінки; в) збігу негативних життєвих обставин; г) нещасного випадку. При цьому автор зазначав, що вказані неправомірні дії, події, нещасні випадки, залежно від умов, місця та часу, можуть завдати шкоду як окремій людині, так і групі людей одночасно; як фізичній, так і юридичній особі [4 с. 11].

Окрім цих, існує ще безліч різноманітних підходів до трактування поняття «жертви», оскільки різні науковці розглядали його під різними кутами зору та, відповідно, намагалися по-своєму підійти до його

тлумачення. Так, у широкому розумінні «жертвами» вважають усіх осіб, які потерпіли в ситуаціях як кримінального (злочинного) так і не кримінального характеру (під час стихійних лих, екологічних катастроф, нещасних випадків тощо). Таке тлумачення поняття «жертви» дає можливість охопити всіх осіб, що зазнали будь-якої шкоди без деталізації механізму її заподіяння. У вузькому віктимологічному розумінні, «жертва» – це особа, якій завдано фізичну, моральну чи майнову шкоду протиправними діями інших осіб. Звісно, і широкий і вузький підходи мають право на існування. Однак, кримінологічну віктимологію цікавлять лише ті особи, які зазнали шкоди в результаті вчинення злочинного посягання, а не іншого правопорушення, нещасного випадку, стихійного лиха чи катастрофи.

З метою розширення кола суб'єктів, яким внаслідок злочину може бути заподіяна шкода, у віктимології використовується поняття «потерпілий». В.І. Полубинський з цього приводу зазначав, що «жертва злочину» – це поняття суто кримінологічне, а «потерпілий» – кримінально-процесуальне [5, с. 50]. Звісно, подібне розмежування є лише наочним, і не може в повній мірі відобразити всю специфіку віктимологічних і кримінально-процесуальних відносин. Річ у тім, що потерпілий у віктимологічному плані – це також безпосередня жертва злочину, віктимність якої вже реалізовано. Саме тому, для позначення феномену жертви у віктимології необхідно використовувати відразу обидва терміни [6 с. 34]. При цьому, віктимологічне розуміння потерпілого не має пов'язуватись із процесуальним визначенням громадянина в якості такого.

У віктимологічному розумінні поняття «потерпілий» є більш широким, аніж його тлумачення з точки зору кримінального процесу. По-перше, на відміну від кримінально-процесуального права, де під потерпілим розуміється особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду (об'єктивний критерій) та яка визнана потерпілим у встановленому законом порядку (суб'єктивний критерій), у віктимології це поняття засноване, передусім, на об'єктивному критерії, що відображає реальне заподіяння (чи створення загрози заподіяння) злочином шкоди та не залежить від того чи визнана особа потерпілою у встановленому законом порядку, та чи оцінює себе такою суб'єктивно.

Необхідно також зазначити, що «жертва злочину» – поняття ширше, ніж «потерпілий», адже з огляду на широкий віктимологічний підхід, жертвами можна вважати не лише фізичних, але й юридичних осіб, а також суспільство, державу та навіть міжнародний порядок у цілому. Так, наприклад, деякі вчені (Л.В. Франк, В.Я. Рибальська, В.П. Коновалов, В.В. Василевич, О.М. Джуца, Є.М. Моїсєєв, та інші) жертвою визнають особу чи певну спільноту людей в будь-якій формі інтеграції, яким прямо чи опосередковано злочином заподіяно шкоду [6 с. 85; 7 с. 41; 8 с. 6; 2, с. 135]. При цьому, як зауважує В.І. Полубинський, у випадках, коли злочином заподіяна шкода

фізичній особі, її наслідки несе конкретна людина, а коли шкода заподіюється соціальному організму (суспільству, соціальній групі, організації тощо), вона «розподіляється» на всіх людей, що складають у сукупності цей організм [4, с. 55-56]. З огляду на це, розрізняють як безпосередніх, прямих жертв (фізичних осіб), так і опосередкованих (різного роду соціальні організації).

Подібний погляд на жертву злочину можна зустріти і в міжнародному праві, адже міжнародно-правові акти не містяться поняття «потерпілий», замість нього вживається поняття «жертва злочину». Так, наприклад, в додатку до Декларації «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою» зазначається, що «жертвами є особи, яким індивідуально чи колективно злочином було заподіяно шкоду, включаючи тілесні ушкодження, моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальні збитки чи інші істотні порушення їх основних прав у результаті дій чи бездіяльності, що порушують діючі національні кримінальні закони держав-членів ООН, зокрема ті, що забороняють злочинне зловживання владою» [9 с. 270–272].

Абсолютно протилежний підхід відстоює інша група вчених, яка до жертв злочинних посягань відносить лише фізичних осіб (людей), яким безпосередньо злочином було заподіяно фізичну, моральну чи майнову шкоду. Саме на такому розумінні жертви в своїх численних роботах наполягає Д.В. Рівман [1, с. 35–37; 10 с. 16]. Зокрема, він зауважує, що «спільнота людей в будь-якій формі інтеграції» не може реально існувати як жертва, оскільки, в такому випадку, до жертв злочину можна віднести все що завгодно. В зв'язку з цим, він вводить поняття «інтегративна жертва», яка з'являється там, де шкода від злочинних діянь, спрямованих на певну форму інтеграції людей (народ, націю, суспільство, державу тощо), матеріалізується в заподіянні шкоди безпосередньо особам, що до неї входять. У такому розумінні спільнота людей, що репрезентується як жертва, є сукупністю жертв – фізичних осіб [1, с. 36]. Такий підхід до віктимологічного розуміння жертви злочину, є цілком виправданим, оскільки, завданням кримінологічної віктимології є вивчення лише прямих жертв (фізичних осіб), їх властивостей та якостей, а також їх ролі в генезисі злочину.

Водночас зауважимо, що не всі фізичні особи, яким злочином було заподіяно шкоду, можуть бути віднесені до жертв у віктимологічному розумінні. В зв'язку з цим, можна висловити незгоду з тими вченими, які до жертв відносять не лише тих громадян, яким злочином було завдано пряму шкоду, а й тих, законне благо яких було поставлено під загрозу. На їх думку, так звані «рикошетні жертви», тобто, чоловіки згвалтованих жінок, батьки пограбованих підлітків, інші члени родини потерпілих від злочинів осіб, а також особи, яким було заподіяно шкоду під час надання допомоги жертвам, також можуть відчувати психологічні симптоми від непрямой віктимізації (посттравматичний стрес, гнів, приниження, страх, депресію тощо), як і прямі жертви [11 с. 116–117; 12 с. 52–53]. Звісно, заперечувати

можливість настання зазначених наслідків неможливо. Проте, кримінологічну віктимологію цікавлять лише прямі жертви, оскільки саме вони безпосередньо взаємодіють зі злочинцем і можуть вплинути на перебіг злочинного акту.

Таким чином, розглядаючи особу, якій злочином завдано фізичну, матеріальну чи моральну шкоду, у віктимології доцільно використовувати одночасно два поняття: більш широке – жертва злочину, тобто будь-яка фізична особа, яка зазнала або може зазнати шкоди в результаті вчинення злочинного посягання іншими особами, незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у встановленому законом порядку та чи оцінює себе такою суб'єктивно; та більш вузьке – потерпілий, тобто будь-яка фізична особа, якій злочином реально заподіяно шкоду, тобто віктимність якої вже реалізовано.

Список використаних джерел

1. Ривман Д.В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. 304 с.
2. Джужа О.М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. Право України. 2002. № 2. С. 133–138.
3. Полубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений: Учеб. пособие. М.: Акад. МВД СССР, 1980. 77 с.
4. Полубинский В. И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький. Горьковская высшая школа МВД СССР, 1979. 84 с.
5. Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология. СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2000. 332 с.
6. Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. Душанбе: Ирфон, 1977. 235 с.
7. Рыбальская В.Я. О виктимологическом анализе преступности несовершеннолетних. Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Иркутск. 1982. 136 с.
8. Коновалов В. П. Изучение потерпевших с целью совершенствования профилактики правонарушений. М.: ВНИИ МВД СССР, 1982. 72 с.
9. СССР и международное сотрудничество в области прав человека: Документы и материалы / М-во иностр. дел СССР; / Редкол.: А. Л. Адамишин (отв. ред.) и др., М.: Междунар. отношения, 1989, 708 с.
10. Ривман Д.В. О некоторых понятиях криминальной виктимологии. Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Иркутск. 1982. 136 с.
11. Туляков В.О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса: Юрид. літ., 2000. 336 с.
12. Неваляинный М. Определение понятия семьи и членов семьи потерпевшего. Право Украины. 1996. № 8. С. 52-53.